

Prof. Dr. Mehmet Özmen
Armağanı

Editörler

Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

Adana 2014

Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı

Editörler: Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

© Bu kitapta basılan makalelerin yayın hakları yazarlarına aittir.
Makaleler, yazarlarının izni olmadan basılı veya elektronik
olarak çoğaltılamaz, başka dile çevrilemez.

ISBN: 978-975-487-196-8

Kapak Tasarım: Emine Ağırbaş

Baskı: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü

İsteme Adresi: Çukurova Üniversitesi

Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu

Balcalı/ADANA

Mail: basin-halk@cu.edu.tr

Tel. : 0 322 338 71 14

Fes ya da Püsküllü Bela ve Şiir

Mine Mengi, Çukurova Üniversitesi

Kaynaklar, fesin önce Batılılaşmanın, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra da Osmanlılığın simgesi olduğunu bildirirler (DBİA, III. c.: 296-298; Özgül 2006: 273). Yüzyıl kadar (1828/1829-1925) uzun bir süre, önce ordu ve sarayda daha sonra da toplumda hemen herkesin giymeye başladığı, birçok değişik adla kullanılarak kültür tarihimizdeki yerini almış bir giyim eşyasıdır fes. *Dal fes, İskender, Davut Vezir, çifte pehlivan, babayani, kel örten, ayıp kapayan, Ali Kurna* v.b. bu yüzyıllık süreç içerisinde fesin toplumda kullanılan adlarıdır. Ayrıca islanıp bozulmuşuna *limon kabuğu*, biçimine göre kalıplısına *saksı*, başa tamamen oturanına *tablakâr*, ön tarafında çukur bulunanına da *yar teknesi* denmiştir (TDEA: 205-206). Fesin üzerine sarık, tülbent, şal, yemeni ve çember sarıldığını da biliyoruz. Örneğin din adamlarının feslerinin üzerine sarık sarmaları, esnaf fesinin üzerine yemeni, yazma, tülbent sarılması, memurların ya da halkın, üzerine bir şey sarılmamış çıplak fes yani *dal fes* giymeleri de yine kaynakların bize verdiği bilgiler arasındadır. Ayrıca, II. Mahmut döneminden başlanarak, sonraki padişah dönemlerinde değişik fes kalıpları icat edilmiş ve fesler de padişah dönemine göre farklı kalıplarla yapılarak, yine ait olduğu padişah dönemini hatırlatan farklı adlarla anılmışlardır. Böylece, II. Mahmut döneminde *Mahmudiye*, Abdülmecit döneminde *Mecidiye*, Abdülaziz döneminde *Aziziye* ve Abdülhamit döneminde de *Hamidiye fes* giyilmiştir (TCTA: 565). Fesin, eğri, kaşa doğru eğik ya da arkaya doğru giyilenleri toplumda en çok görülen giyiniliş biçimleridir. Fesin başa konuluş biçimi aslında giyenin resmî görevi ya da toplumsal durumuyla ilgilidir. Fesin bilinen rengi yani esas rengi kırmızıdır. Ancak zaman içinde narçiçeği, vişneçürüğü, güvez, hatta siyah renkli feslerin giyildiği de bilinmektedir. Narçiçeği rengindeki fes, II. Abdülhamit döneminde hafiyelerin giydiği fes olduğu için *hafiye fesi* olarak tanınmıştır. Fesle ilgili değindiğimiz bu mecazi kelime ve deyimler, giyildiği dönemde fesin toplumdaki önemini göstermesi bakımından ilginçtir.

Fesin kullanımının çok eskilerden, Bizans döneminden başlatıldığı, sonra Yunanistan'a, Adalar'a, Tunus'a ve Fas'a geçtiği verilen tarih bilgileri arasındadır. Ancak, fesin ilk kullanıldığı yerin Fas olduğu, yani fesin Fas'tan geldiği ve adını da oradan aldığı görüşü özellikle Batı kaynaklarında yaygındır (Huart 1978: 575). Fesin İstanbul'a gelişinin ise II. Mahmut döneminde (1808-1839) olduğu bilinmektedir. Dönemin kaptan-ı deryası ve seraskeri olan Koca Hüsrev Paşa 1827'de donanmayla İstanbul'a geldiğinde, denizcilerin giydiği fesi görüp beğenen II. Mahmut, yeni kurulan ordunun askerlerinin bu başlığı giymelerini zorunlu tutmuştur(1832). Böylece yeniçeri ocağının kaldırılıp (Arslan 2000:

319-370) yerine 'Asâkir-i Mansuriye-i Muhammediye'nin kurulmasından sonra asker kıyafetlerinin değiştirilmesi; şalvar ve salta yerine setre pantolon ve kavuk yerine fes giyilmesi kabul edilerek giymeye başlanmış; bir süre sonra da fes, ordu ve sarayın yanı sıra devlet memurları tarafından da giymeye başlanmış; giderek fesin toplumdaki kullanımı yaygınlaşmıştır. Fesin resmen kabulünden sonra orduda, resmî görevlilerin ve sivil halkın giyecekleri feslerin biçimleri de belirlenmiş ve Tanzimat'tan sonra sivil ya da memur İstanbul'da yaşayan erkeklerin hemen tamamı fes giymiştir. Böylece fes, toplumda yaygınlaşarak yasaklandığı 1925 yılına kadar uzun bir süre, on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde hemen bir yüzyıl boyunca giyilmiştir.

Öte yandan, fese benzeyen ve üzerine sarık sarılan külahların, on dokuzuncu yüzyıldan önce, yani II. Mahmut'un kıyafet yönetmeliğinin yürürlüğe girmesinden önce de giyildiği bilinmektedir. Nitekim Evliya Çelebi on yedinci yüzyılda Seyahatname'de "Azeb askeri, azeb taifesinin" fes giydiklerini yazmaktadır (DBİA: 296). Ayrıca şiirde, örneğin on dokuzuncu yüzyıl öncesine ait bazı divanlarda fesin geçmesi de bunu doğrular mahiyettedir.¹ Yine kaynaklarda kaydedildiğine göre fes daha erken yüzyıllarda özellikle Cezayirli ve Tunuslu denizciler tarafından giyilmekte; ayrıca on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda İstanbullu hanımlar da kadın fesi kullanmaktadırlar (TDEA: 205). Kaynakların bildirdiğine göre, kadınların giydikleri fesler erkeklerinkinden daha süslü, daha gösterişliydi. Fes, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yerini *hotoza* bırakıncaya kadar, kadınlar tarafından başörtüsü altına giyilerek kullanılmıştır.²

Fesin tepesine ipek ya da ibrişimden yapılan püskül bağlanırdı ve üstünden sarkan bu püskül fesin önemli parçasıydı. Günümüzde, bize sıkıntı veren kendisinden kurtulamadığımız kişi ya da nesne için dilimizde kullandığımız püsküllü bela deyimi de fesle daha doğrusu fesin püskülüyle ilgilidir ve geçmişte fes yerine, fes anlamında da kullanılmıştır. Açıkçası, püskülün, fese, *püsküllü bela* denmesinin nedeni olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Püskül, aslında fesin süsüdür, ona özellik kazandırır ve hakkında epeyce söz söylenmiştir. Ancak, ordudan başlayarak resmen giymeye başlandığı II. Mahmut döneminin bükülmemiş ipekten yapılan ince mavi iplikli püskülü, baş hareket ettikçe ve rüzgârda dağıldığı için giyene sıkıntı vermektedir. Bu nedenle de püskülün sık taranması, fesin düzeltilmesi gerekmektedir.³ Kısacası püskül, giyildiği dönemde fesi başında taşıyanın başına dert olmuştur; püsküllü bela deyimi de oradan çıkmıştır. Ancak fesin toplumda henüz tam benimsenmediği ilk zaman-

¹ *Çâk etmesin mi câme-i sebzın görünce gül*
Bak şu yeşil mukaddeme şol kırmızı fese (ND: 342, gazel 131/3)

² *Ana Britannica*, VIII c.536

³ Bu nedenle de püskülü taramak için sokaklarda, çarşıda Yahudi çocukların ellerinde tarakla dolaştıkları ve püskül tarayarak para kazandıkları yine kaynakların verdiği bilgiler arasındadır.

larda, ayrıca Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'ye giydirilmesi zorunlu tutulduğu yani askere zorla giydirildiği için de fese *püsküllü bela* denildiği, kaynakların fese ilgili verdiği bilgiler arasındadır (Pakalın 1971: 610-613).

Kullanılmaya başlandığı zaman, önce kabul görmeyip kâfir icadı sayılan fes; her yenilikte olduğu gibi yine bir süre tepkiyle karşılanır. Fes, resmen kullanılmaya başlandığında Osmanlı için Arapçadaki adı "tarbîş" olan yeni bir başlık (serpûş) türüdür ve kâfir icadı olduğu düşünüldüğü için bazı çevrelerce kabul görmemiştir.⁴ Buna karşın fesin giyilmeye başlandıktan sonra toplumun bir kesimi tarafından kabul görüp övgüyle karşılandığını da biliyoruz.

Kullanımı zamanla yaygınlaşan ve yalnızca İstanbul'da değil İstanbul dışında da giyilen fes, giderek dilde, şiirde de yer almış; toplumun hemen her kesiminde kabul görmüştür. Yüz yıllık kullanımından sonra dilimize kattığı söz varlığı ve başka kullanım biçimlerinin yanı sıra fes, günümüze kadar gelen zaman içinde türkülerimize, şarkılarımıza girmiş, üzerine bilmeceleler düzülmüş, saz şairlerinin şiirlerinin yanı sıra divan şairlerinin gazel ve kasidelerinde de varlık göstererek kültür tarihimizin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, fesin Osmanlı toplumunda yaygınlaştığı on dokuzuncu yüzyılda şarkı sözleri ve türkülerde hatta yirminci yüzyılda bile fesin değişik amaçla değişik yerlerde varlığına rastlanmaktadır. Örneğin bir hisarbuselik şarkıda fes şöyle geçmektedir:

*Seni gördüm o perçemle beğendim fesle
Niçün ülfet ediyorsun böyle herkesle*

Kakülün fesin dışına sarkarak görünüşünün anlatıldığı hüseyini makamında bestelenmiş olan başka bir şarkıda da fese şöyle yer verilir:

*Bir yana eğdir fesin ey nevcivan
Halka halka kâkülün olsun ıyan⁵*

Aydın yöresine ait bir türküde ise fes yine karşımıza çıkar.

*İstanbul'dan aldirayım fesini
Nerelerden işiteyim sesini* (TDEA: 205).

⁴ Hatta bir Avrupalı bile fesi Osmanlı askerine yakıştırmayarak fesli Osmanlı askerlerini şöyle anlatmıştır. "kanaatimce bu askerlerin serpuşlarını değiştirmeli ve kıyafetlerini memleketin karakter ve geleneklerine daha iyi intibak ettirmek lâzımdır. O kadar güzel, ciddi ve gösterişli olan sarığı kaldırmağa ne lüzum vardı. Türk askerlerinin şimdiki serpuşu (yani fes) hem çirkin hem de gülünçtür." (Eyice 1956: 101, Lewis 2011: 6).

⁵ Yukarıdaki örneklerde geçen perçem-fes, kakül-fes ilişkisi sözlü ürünlerimizde, şiirlerde çok konu edilmiştir

Ayrıca fesle ilgili dilimizdeki söz varlığımızdan bulabildiklerimizden bazıları şunlardır: *Fesini havaya atmak*: “Sevinmek”, fesi kızarmak: “Utanmak” (Güney, İkizdere), *fesini atıp altından geçmek* (Görelle) (BAAD: 313). Söz varlığımızdaki fes rengi, canfes vb. da ayrıca hatırlayalım (TS: 863). Buraya kadar söylediklerimiz, bize Osmanlı’nın başındaki fesin, dilinde, şarkısında, türküsünde ve şiirindeki varlığını ve kültürümüzdeki önemli yerini göstermektedir.

Fesin dilimizdeki yerini göstermeye çalıştığımız yukarıdaki örneklerin yanı sıra fesin hem divan hem de halk şiirine girdiğini ve toplumdaki yerini şiire girerek de kabul ettirdiğini söyleyelim. Edebi metinlerde, daha doğrusu şiirde rastladığımız fes, bazı yerlerde fesin tasvirine, tanıtımına, tarihi geçmişine işaret eder. Bazı şiirlerde ise sadece sanat göstermek için daha çok mecaz ve benzetme sanatları yapılarak estetik amaçlı şiir malzemesi olarak vardır. Divanlarda rastladığımız bazı örnekleri baktığımızda ise fesin övgü amaçlı kullanılmış olduğunu görürüz. Ancak bu övgü çoğu zaman, festen çok fesin kullanıma girdiği dönemdeki, fesin kullanımını sağlayan ya da vesile olan devlet adamlarına ya da fesi giyene yöneliktir.⁶ Bunların bir kısmı gazel nazım biçimiyle söylenmiş olsa bile kaside geleneğinden bildiğimiz methiye türü şiirlerdir. Kısacası, fes toplumun hemen tamamını etkileyip kültürdeki yerini alırken fesin değişik kullanım amaçlı izleri de şiirde çoğalmaya başlamıştır. Fes şiire iyice girmiştir artık. Örneğin, Ayıntaplı Ayni, Bursalı İffet, Konyalı Şem’i, Kıbrıslı Hasan Hilmi, Nazif, Dertli vb. şiirlerinde fese yer veren ve fesi metheden şiirler yazmışlardır (Özgül 2012: 4). On dokuzuncu yüzyılda yetişmiş divan şairlerinden olan Bursalı İffet (Seyyid Mehmed Emin) ise fesler redifli gazeliyle fesi şiirde değişik biçimde kullanan divan şiirinin son dönem şairlerindendir (BİD: 48-49).⁷ Ayrıca, on dokuzuncu yüzyıldan önce yaşamış şairlerden bazıları da fese şiirlerinde yer vermişlerdir. Örneğin Nedim’in ve Şeyh Galip’in Divanları’nda da fes geçer. Bu bağlamda önce Nedim’in fesle ilgili bir gazelini verecek, gazeldeki birkaç beyit üzerinde durmak istiyoruz:

*Zülf ü külâhı verdi halel Mağrib u F(a)e se
Çeşm-i kebûdu saldı akın mülk-i Çerkese*

Gelmiş hat-ı siyah ruhuna âh ey gönül
Semmur hoş yakışmış o gül-penbe atlese

*Çâk etmesin mi câme-i sebzın görünce gül
Bak şu yeşil mukaddeme şol kırmızı fese*

⁶ Bu konudaki şu görüş kaydedilmeğe değer: “gelenekli şiirde fesin epeyce bir sanatlı kullanımına şahit olunur. Lâkin, Sultan Mahmud’dan sonra, fes artık bir nesne olmanın ötesinde değişen Osmanlı’nın sembolüdür. Sultanın inkılâplarına hoşça bakan şairler, fesi değişimin propagandası için kullandıkları bir şiir nesnesine çevirirler.” (bk. Özgül 2006: 273)

⁷ Bizi fesin şiirdeki izlerini izlemeye yönelten de bu şiir, özellikle *fesler* redifi olmuştur.

Ney-zen bezmde mutriba hem-vâre kec bakar
Bilmem miyânlarında nedir bu münâfese

Ebrûlar üstüne dökülüp kâkülü Nedîm
Tasvîr-i Çîni yazmış o tâk-ı mukarnese (ND, g.: 131, 342)

Nedim'in âşıkane tarzdaki bu gazelinde bir, üç ve beşinci beyitlerde fes geçmektedir. Gazelin ilk dizesinin sonundaki fese okunuşu, Mağrib, mülk-i Çerkes ilişkisi dikkate alınarak fes değil herhalde Fas olmalıdır. Ancak zülf ve külah beraberliği ve fesin Fas'la olan ilişkisi kelimenin Fasa okunup fesi de hatırlatacağını akla getirmektedir. Beyitlerden ikincisinde fesin rengi belirtilmekte, son beyitte ise fesin baş üstündeki görünüşüyle birlikte geçen *tâk-ı mukarnese* de fese işaret edilmekte, daha doğrusu fese *tâk-ı mukarnese* yani tabir yerindeyse *kubbeli başlık* denmektedir.

Şeyh Galip Divanı'ndaki gazeller arasında rastladığımız üç beyitte ise fes şöyle geçer:

Zîr-i fesde perçemin kat kat nihân etmiş o mâh
İsm-i a'zâm vefkı var bir nüsha-i Kübrâ midir

Püsküllü bir belâsını gördüm Cezâyirin
Zîr-i yedinde milk-i 'Arab şâh feslenir

Zîr-i fesinde perçem-i kâfir çok 'âşıkın
Etmiş hisâr-ı 'aklını mahsûr kaplamış (Okçu 1993: II. c. g. 121/2, 122/2, 159/2)

Beyitlerden ilkinde ve sonuncusunda fesin altındaki saçların görünüşü anlatılırken, ikincisinde geçen püsküllü bela ile şairin başına dert olan bir Ceza-yirli ve onun elinin altında Arap ülkesinin şahının tutsaklığı feslenmek gibi değişik bir fiil yapılarak söylenmekte, aslında fesin altındaki saçlar, milk-i Arab benzetmesiyle anlatılmaktadır. Beyitlerdeki fesin görevi edebi malzeme olarak beyitleri süsleme amaçlı olup mecaz sanatının ilginç örnekleri olarak beyitlerde yer almaktadır.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ile on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaşayan Ayıntaplı (Antepli) Aynî (1766-1837) ise divan şiiri tarzındaki şiirleri arasında fese en çok yer veren şairdir. Aynî'nin hacimli divanında redifi *fes* olan dört gazeli vardır. Kaynakların döneminin şiirleri orta dereceli, ancak zeki, hünerli, bilgili bir şairi olarak tanıttıkları Aynî, özellikle tarih düşürmede usta olup şair olarak adını tarih manzumeleri ve Sâkinâme'siyle duyurmuştur (AAD 2004: g. 95). Şairin toplumsal olaylara duyarlı olup şiirinde yansıtmaları, bu bağlamda fesi gazellerine konu etmesi, onun tarih düşürme merakıyla bağlantılı

olmalıdır. Yukarıda Aynî'nin divanında, sin harfi altında yer alan fes redifli dört gazeli bulunduğunu söyledik. Şimdi bu gazelleri vererek gazellerden bazıları-
nın ilginizi çeken beyitleri üzerinde duracağız

I

Câme vü destâr bilmem fark-ı gam-fersâda fes
Ehl-i tecrîde yeter bu tekyede bir sâde fes
Fark-ı cünd-i mehdî-i âl-i Resûl'i zeyn idüp
Fahr ider vakt-i nüzûl-i Hazret-i 'İsâ'da fes
Sûfiyi Fir'avn ider nefsi-i habîsin ejdehâ
Berk urup nûr-ı tecelli dilberim Mûsâ'da fes
Ol perî bir demde yüz bin âdeme reng itdi kim
Zâhidin virdi salât-ı hamsesin ifsâda fes
Çıkdı başdan perçemi sevdâlanup kâkûl gibi
Ol güle bir hayli reng itdi dem-i iksâda fes
Nûr-ı nusret bestedir her bir telinde püskülün
Olmasun kavm-i Yehûd u millet-i Tersâ'da fes
Gözlerim reng-i şafak-tâbindan oldu hîre-vâr
Gördüğüm gün 'Ayniyâ ol âfitâb-âsâda fes

II

Fürûg-ı mihr ü meh reng-i şafakdan muktebesdir fes
Seher vakti tecellî-i Hudâ'dan mültesemdir fes
Ser-â-ser cevher-i ikbâl ile tarsî'a lâyıkdır
Hümâ-yı perçeme püsküllü rengîn kafesdir fes
Rûsûm-ı fitnede başdan çıkardı perçem-i yâri
Cihânı virmede reng-i fesâda nev-hevesdir fes
Açıkbaş u Kızıl Elma'ya dek tenfiz ider hükmin
Cünûd-ı ehl-i İslâma bütün imdâd-resdir fes
Ne feyze mazhar olmuş bak fer-i necm-i Süheylî'den
Şikeste itmede reng-i 'akîk ü la'li besdir fes
Anı kerrûbiyân nesc eylemişdir çarh-ı atlasda
Şu'â-ı şemsdendir târ u pûdı böyle fesdir fes
O şehri-i hüsnî âfetden fitenden hıfz için her şeb
O düzd-i gamze vü gîsûya 'Aynî ser-'asesdir fes

III

Geydi gördüm meh-cebînîm bu gice rû'yâda fes

Şâh-ı hüsne tâc ile ta'bîr olur ma'nâda fes
On beşinde böyle bir yüzbaşı gelmez kışlaya
Geyse de her heftede bin nev-cüvân dünyâda fes
Elde sîmîn tâziyâne belde tîg-ı zer-nişân
Arkada gül-penbe harvânî serinde sâde fes
Püskülinden her gice bîm-i husûfa düşdi mâh
Fer verince mihre gündüz 'âlem-i bâlâda fes
Mülket-i Çîn'i 'arak-çînindeki perçem deger
Ser-fürû itmez cihâna nâz u istingâda fes
Sûfi-i dil-mürdenin Hak kavugun taş eylesin
Geymemiş rûz-ı ibâdetde şeb-i ihyâda fes
Baş kabak yalın ayak gördi beni bildi o şûh
Çünkü vardır 'Ayniyâ a'lâda fes ednâda fes

IV

Hilâl-i ebruvân üzre müşârün-bi'l-benândır fes
Bu tâb-ı reng ile pertev-fürûz-ı hüsn ü ândır fes
Geyinmiş al yeşil gördüm o şûhı feslegenlikde
Be-zîr-i berg-i sünbül lâle yâhud ergavândır fes
Ne renge koydı bak âyîne-i didâr-ı cânânı
Bu sûretle Kızılbaş mülkine hayret-resândır fes
Diyâr-ı Çîn'e hükm eyler 'arak-çînindeki perçem
Ser-i 'uşşâka püsküllü belâdır pek yamandır fes
Teb ü tâb-ı tecellî-i cemâl-i bâ-kemâlinden
O mâhı hıfz için reng-i şafakdan sâye-bândır fes
Açılmaz sihr ile efsûn ile bir dürlü agyâra
Mutalsam ejder-i perçemle Genc-i Şâyegân'dır fes
Kimin başında devlet var ise matlûb ider 'Aynî
Hümâ-yı perçem-i dil-dâra rengin âşiyândır fes (AD: g. 95-99).

Yukarıdaki gazellerin bazı beyitleri estetik amaçlı olup Şair'in yaptığı benzetme sanatları yönünden ilginçtir. Örneğin beyitlerin birinde, başı ve saçları koruması bakımından fesi *ser-asese* yani gece bekçilerinin bekçi başına ya da sevgilinin perçemini hümaya fesi ise onu koruyan renkli kuş yuvasına benzettiği beyitler teşbih açısından alışılmamış benzetmelerdir. Ayrıca kışladaki kılıç kuşanmış, fes giymiş genç yaştaki bir yüzbaşıyı anlattığı üçüncü gazelin üç beyti hem asker fes ilişkisini hem de anlatım itibarıyla dönemin gazel anlayışındaki yenilik arayışını göstermesi bakımından bizce dikkate değer beyitlerdir. Yine aynı gazelin son beytinde şairin, fesin artık fakir zengin ya da sıradan

ya da saygın herkes tarafından giyildiğini, toplumdaki kullanımının yaygınlaştığını söylemesi dikkat çekicidir.

Divan şiirinin son dönem şairlerinden İffet (Bursalı, Seyyid Mehmed Emin, öl.t. 1840)'in Divanı'nda redifi *fesler* olan bir gazel bulunmaktadır. Şair İffet'in Divanı'ndaki bu gazel, kelime kadrosu, terkipli ve yer yer mecaza dayalı dili ile alışık olduğumuz son dönem divan şiirinin gazellerinden biridir. Söz konusu gazelin şiirsel güç bakımından fazla bir önemi olduğunu söyleyemeyiz. Ancak başka divanlarda görmeye alışık olmadığımız *fesler* redifi ile gazel dikkat çekicidir. Fesler redifi alegorik olup feslerle kastedilen daha çok fesli askerlerdir. Gazelin son beyti ise II. Mahmut için söylenmiştir. Fesli askerler de dönemin yeni ordusunun Asakir-i Mansur-ı Muhammediye'nin askerleri olmalıdır.

Ser-i zülfe reh-i tâbûrî-edâdır fesler
Nigeh-i düşmene püsküllü belâdır fesler
Ser-zânû-yı gam olsun çü benefşe a'dâ
Gülşen-i şevkete gül-nahl-i safâdır fesler
'Aks-i ruhsâra düşen kâküli mestûr eyler
Maşrık u magrîbe hükm itse becâdır fesler
Ser-i gerdûn-ı siyeh-kâseyi mânend-i şafak
Geşte-âgeşte-be-hûn itse sezâdır fesler
Biz de gül-gonca gibi zîver-i destâr ideriz
Zafer-i nusret ile 'ukde-güşâdır fesler
Rûz u şeb dergehine yüz sürer 'İffet o şehûn
Giydirürse meh ü hurşîde revâdır fesler (BİD: 48-49).

Divan şiiri tarzında şiirleri de olan dönemin saz şairi Dertli'nin fesi övdüğü ünlü bir gazeli vardır. Bu gazel daha sonra Dertli'nin çağdaşları olan iki şair, Konyalı Şem'i ve Nazif tarafından tanzir edilmiştir. Aşağıda fesin Osmanlı ülkesine gelişini, ordu tarafından kullanılışını ve bu bağlamda dönemin padişahı II. Mahmud'u öven söz konusu şiiri veriyoruz:

Al renkler bahşeder ruhsâre-i hûbâna fes
Benzemez mi şâh-ı gülde gonca-i handâna fes
Şöyle örter bastırır perçemleri mahfûz için
Hâil olmak maksadı manzûre-i düşmâna fes
Kudret-i Mevlâ ile günden güne şöhretlenip
Başların üstünde yer buldu gelip meydâna fes
Kurt ile agnamı gezdirdi beraber dünyada
Adl-i seyfi şâyî etti milket-i Osmân'a fes
Kahr-ı a'dâ kılmaga çekti süyûf-ı Haydar'ı
Anın için rengi al oldu boyandı kana fes
Pâdişâhlıktan murâd kanundur ancak 'âleme

Haşre dek yâd olmağa kanun yeter sultâna fes

Nice serden geçtiyi serden geçirdi tîg ile
Dal-kılıçlar zümresin daldırdı hep ummâna fes

Bâgbânın bâğların soldurdu bâd-ı kahr ile
Hânûmânın şöyle kıldı anların virâne fes

Bârek-allâh hoş yaratmış, Hak nazardan saklasın
Âl-i Osman Devleti Sultânı Mahmut Hân'a fes

Fes değil medhiye-i festen murâdım Dertliyâ
Bir vesiledir du'a-yı Hüsrev ü Hakân'a fes (Kutlu 1979: 175-180)⁸

Üzerinde durmak istediğimiz yukarıdaki beyitlerden ilkinde Dertli, II. Mahmud'un fesin kabulünü ilan ettiği ünlü fermanına gönderme yaparken son iki beytinde de II. Mahmud'u ve Hüsrev Paşa'yı övmektedir. Kısacası bu beyitlerde şairin amacının fesi övmek değil; Hüsrev ve Hakan'ı yani Osmanlı ülkesine fesi getiren Hüsrev Paşa ile Padişah II. Mahmud'u övmek olduğunu Dertli açıkça söylemektedir.

Sonuç olarak fes, giyim kuşam kültürümüzün önemli bir ögesi olarak yüzyıllık bir zaman dilimi içinde varlık göstererek önemini korumuş, dilimizin ve edebiyatımızın zenginliğine katkıda bulunmuştur. Hatta kaynaklarda geçen ilginç başka bir bilgiyi, fesin giyildiği dönemde başta fes olmadan fotoğraf çek-tirmenin ayıp sayıldığı bilgisini de burada vermek istiyoruz. Sözü bizi yirminci yüzyılın acılı günlerine götüren hepimizin bildiği *Yemen Türküsünü* hatırlayarak bitirelim:

Kışlanın önünde redif sesi var
Bakın çantasında acep nesi var
Bir çift kundurayla bir de **fesi** var
Adı Yemen'dir gülü çemendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası Huş'tur yolu yokuştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

Belli ki geride bıraktığı fesi çantasına konmuş bir şehidin/ şehitlerin ardından yakılmış bir ağıttır bu. Birinci Dünya Savaşı, Yemen Cephesi ve şehit düşen çok sayıdaki genç, Osmanlı askeri... Acı, hüznü anılarımızdan biriyle "Fes" burada da karşımıza çıktı. Evet, *fes* Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyılda resmen tanıştığı ve toplumu uzun süre etkileyip kültürdeki yerini türkûde, şarkıda, Di-
van ve Halk şiirinde yaptığı başlık, Osmanlıcadan bildiğimiz serpuş...

⁸ Aslen Bolulu olan Dertli'nin İstanbul'da da bulunduğu yıllarda Hüsrev Paşa'nın himayesine girdiği ve bu şiiriyle de ödüllendirildiği sanılmaktadır.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

AAD = *Antepli Aynî Divanı*. Haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2004.

AB = *Ana Britannica*. VIII c.

AD = *Aynî Divanı*.

Arslan, Mehmet (2000). "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına dair Edebî Bir Metin".
Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri. İstanbul. 319-370

BAAD = *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*. Ankara: TDK Yay. 2009.

BİD = *Bursalı İffet Divanı*. Haz. Mehmet Arslan. İstanbul 2005.

DBİA = *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul 1994. III. c.

Eyice, Semavi (1956). "1833'te Türkiye'ye Vapurla Gelen Bir Seyyah: Marche-
beus- II." *Türk Yurdu Mec. Nu.* 259, Ağustos 1956: 101.

Huart, Clement (1978). *İslam Ansiklopedisi*. IV. c. 575

Kutlu, Şemsettin (1979). *Şair Dertli*. İstanbul.

Lewis, Bernard (2011). *Ortadoğu (İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi)*. 8. Baskı. Çev.
Selen Y. Kölay. Ankara.

ND = *Nedim Divanı*. Haz. Muhsin Macit. Ankara 1997.

ND = *Nedim Divanı*. Haz. Muhsin Macit. Ankara 1997.

Okçu, Naci (1993). *Şeyh Galib, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin
Umumi Tahlili ve Divanın Tenkildi Metni*, Ankara.

Özgül, M. Kayahan (2006). *Divan Yolundan Pera'ya Selametle*. Ankara.

Özgül, M. Kayahan (2012). *Encümen-i Şu'arâ*, Ankara.

Pakalın, Mehmet Zeki (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*.
İstanbul.

TCTA = *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul 1985.

TDEA = *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul 1973.

Tezcan, Hülya (1995). "Fes." *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XII. c. İs-
tanbul.

TS = *Türkçe Sözlük*, TDK Yay. Ankara 2011.